

Wujewski Tomasz, *Jeździec anatolijski a jeździec tracki*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia” 1990, t. 5, s. 91–106.

<https://doi.org/10.14746/bp.1990.5.7>

<https://pressto.amu.edu.pl/index.php/bp/article/view/52686>

Instytucją przechowującą materiały źródłowe jest Biblioteka Collegium Historicum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

<http://bch.amu.edu.pl>

Zadanie zostało zrealizowane w ramach konkursu „Społeczna odpowiedzialność nauki II – Wsparcie dla bibliotek naukowych”. Projekt zatytułowany „Digitalizacja archiwalnych wydań czasopism naukowych zgromadzonych przez Bibliotekę Coll. Historicum UAM”. Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Nauki w ramach Programu Społeczna odpowiedzialność nauki II. Wsparcie dla bibliotek naukowych (umowa nr BIBL/SP/0092/2024/02 z dnia 05.12.2024). Całkowita wartość projektu: 247 236,00 zł. Kwota dofinansowania: 220 836,00 zł.

The institution storing the source materials is the Library of the Collegium Historicum of the Adam Mickiewicz University in Poznań.

<http://bch.amu.edu.pl>

The task was carried out within the framework of the competition “Social Responsibility of Science II – Support for Scientific Libraries”. The project entitled “Digitization of archival editions of scientific journals collected by the Library of the Coll. Historicum of Adam Mickiewicz University”. The project was co-financed from state budget funds granted by the Minister of Science within the framework of the Programme Social Responsibility of Science II. Support for Scientific Libraries (agreement no. BIBL/SP/0092/2024/02 of 05.12.2024). Total value of the project: PLN 247,236.00. Amount of co-financing: PLN 220,836.00.

UNIwersYTET
IM. ADAMA MICKIEWICZA
W POZNANIU

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Społeczna
Odpowiedzialność
Nauki II

JEŹDZIEC ANATOLIJSKI A JEŹDZIEC TRACKI

TOMASZ WUJEWSKI

ABSTRACT. Wujewski Tomasz, *Jeździec anatolijski a Jeździec tracki* (The Anatolian and the Thracian rider). Balcanica Posnaniensia. Acta et studia, V, Poznań 1990, Adam Mickiewicz University Press, pp. 91 - 106, 15 ill. ISBN 83-232-0007-6. ISSN 0239-4278. Polish text with a summary in English.

The figure of the rider can be found in the iconography of the ancient Anatolia and Thracia. In Anatolia some of this type of representation may be connected with the local deities, Mene, Kakasbos, the god-saviour, and also with Apollo. Very often in the figure of the rider is shown a heroic dead who is to be about to go for the journey to the land of eternity, Thracian monuments are related to the Anatolian stele mainly through formal similarity: the rider is most often turned right, on a galloping horse, in the windblown robe. There are no motives characteristic of the iconography of the Thracian Hero such as a dog, wildboar, overturned vessel, a servant. In the Anatolian monuments the motive of the rider also occurs in the zone stele. To explain the convergence of monuments from both regions one should mention the common foundation of the Thracian and Frygian culture, and also transmission of iconographic models as a result of population mobility.

Tomasz Wujewski, Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza (Institute of Art History of Adam Mickiewicz University), al. Niepodległości 4, 61-874 Poznań, Polska – Poland,

Anatolia jest jednym z regionów antycznego świata, w którym pojawiają się wyobrażenia jeźdźcy. Tak jak i gdzie indziej, tak i tu większość zabytków tego rodzaju pochodzi z końca epoki starożytnej, tj. I - IV w. n.e. Poniżej przedstawię kilka charakterystycznych przykładów ikonografii postaci konnej z terenów Azji Mniejszej oraz relacje, w jakie wchodzi one z tzw. Herosem Trackim. Określenie „jeździec anatolijski” należy traktować umownie, nie jest bowiem moim celem tworzenie nazwy własnej o tym brzmieniu, a jedynie oznaczenie terytorium, dla którego będę rozpatrywać przedstawienia postaci jadącej na koniu.

Wykopaliska w Sardis dostarczyły stelę z okresu późnohellenistycznego lub wczesnorzymskiego, na której przedstawiony w stępie koń niesie jeźdźcę w kierunku stojącego po prawej stronie ołtarza¹. Za plecami jadącego rozwiana w pędzie krótka peleryna. Tułów postaci jest frontalnie zwrócony do widza. Nad ołtarzem widnieje trudny do zidentyfikowania przedmiot, być może czapka frygijska. Również niezbyt

¹ G. M. A. Hanfman, S. W. Jacobs, N. H. Ramage, *Sculpture from Sardis: the Finds through 1975*, Cambridge Mass. 1978, nr 163, il. 311.

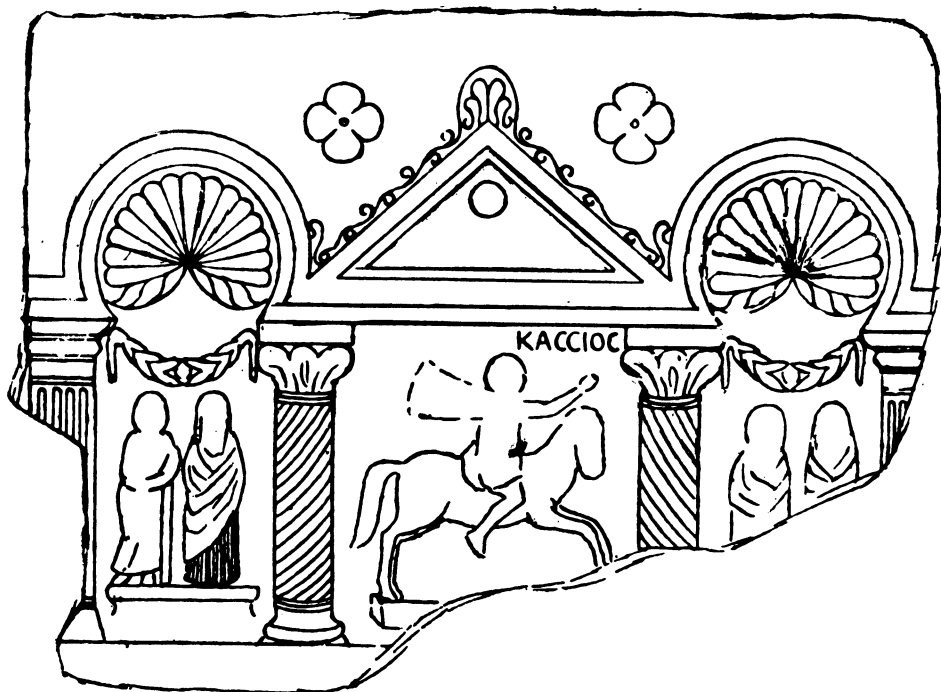

Ryc. 1. Stela z Sardis (reprod. wg G. M. A. Hanfman, S. W. Jacobs, N. H. Ramage, *Sculpture from Sardis: the Finds through 1975*, Cambridge Mass. 1978, il. 311)

ΚΑΙ ΒΑΛΒΙΟ ΑΣΤΕΥΟΥ ΚΑΙ ΤΑΡΑΣΙΣΤΑΤΑ ΚΑΙ ΚΡΑΣ
 ΣΟΚΡΑΣΣΟΥ ΓΑΛΛΙΚΟΣ ΜΗΜΗΧΑΡΙΝ

Ryc. 2. Stela z Kyr Stefan (reprod. wg A. M. Ramsay, *Isaurian and East-Phrygian Art in the Third and Fourth Centuries after Christ*, SHAEPRM, il. 22B)

Ryc. 3. Sarkofag z Konyi (reprod. wg Ramsay, o.c., il. 3A)

czytelny jest obecnie motyw drzewa, z owiniętym wokół jego pnia węzem, umieszczonego za ołtarzem. Publikująca zabytek N.H. Ramage opowiada się za jego wotywnym charakterem i poświęceniem go herosowi konnemu².

Wcześniejszy nieco relief ze Smyrny również zawiera wszystkie wymienione wyżej symbole, ponadto nad ołtarzem są wyobrażone języki płonącego ognia, a postać jeźdźca została ujęta z profilu³. Podobne ujęcie oraz zawołowaną postać niewieścią spotykamy na steli z Kyr Stefan w Pizydii⁴. Cechą rzadziej występującą w ikonografii jeźdźcy, a tyjącą tego zabytku, jest całkowicie profilowe ujęcie postaci, a także uniesiona przednia prawa noga konia. Kobieta jest oddzielona od jeźdźcy obramowaniem architektonicznym. Podobny schemat został przyjęty w dekoracji sarkofagu z Konyi⁵, z tym, że dzięki rozwianej szacie i szybkiemu ruchowi konia bardziej przypomina on zabytki trackie niż wspomniana wyżej stela z Kyr Stefan.

² Ibidem, s. 129. Autorka przytacza analogie dla tego zabytku: L. Robert, *Les gladiateurs dans l'Orient grec*, Paris 1940, nr 12, s. 79, tabl. XXII. Jeźdźca w chlamidzie i tunice omawia N. Firatli, *Les stèles funéraires de Byzance gréco-romaine*, Paris 1964, nr 206, tabl. LIV; zob. ibidem, nr 185, tabl. XLV. Zob. też C. C. Vermeule III, *An Equestrian Statue of Zeus*, BMFA 56, 1958, s. 74, il. 3.

³ E. Will, *Le relief culturel gréco-romain*, Paris 1955, s. 74, il. 6.

⁴ A. M. Ramsay, *Isaurian and East-Phrygian Art in the Third and Fourth Centuries after Christ*, SHAEPRM 22B, s. 44 - 45.

⁵ Ibidem, nr 3, s. 12 - 13.

Z terenów anatolijskich znane są przedstawienia jeźdźca, które można związać z ikonografią miejscowych bóstw. I tak z Sardis pochodzi fragment płaskorzeźby prezentującej jeźdźcę zdążającego na prawo, w kierunku ołtarza⁶. Półksiężyc na ramionach świadczy o tym, że jest nim bóg Men, odziany w krótką tunikę. W prawej ręce trzyma zapewne krótką łaskę. Lewa przednia noga konia opiera się na ołtarzu, bowiem jako kopyto końskie należy chyba interpretować mały przedmiot na nim widniejący. Co prawda w tym przypadku uniesiona noga końska byłaby wyrzeźbiona niezgodnie z naturą, ale nie dziwi to, gdy weźmiemy pod uwagę brak

Ryc. 4. Fragment reliefu z Sardis (reprod. wg Hanfman i in., o.c., il. 436)

naturalnych proporcji w całym przedstawieniu. Postać jeźdźcy zwrócona w trzech czwartych, natomiast noga jest ujęta z profilu.

W muzeum w Antalii znajduje się ołtarz poświęcony Menowi, na którym bóg z rozwianą szatą, na pędzącym w prawo koniu, scharakteryzowany jest półksiężycem umieszczonym na ramionach⁷. Lokalnym bóstwem anatolijskim był Kakasbos, znany wyłącznie ze źródeł archeologicznych⁸. Poświęcone mu reliefy prezentują typ kanoniczny, podobny do typu jeźdźcy tracięgo. Jednym z zabytków tego rodzaju jest płaskorzeźba z lykijskiego Telmessos⁹. I tu jeździec zdążający jak zawsze na prawo, w krótkiej fałdowanej tunice, przez ramiona ma przerzuconą krótką pelerynę. Tak

jak i w innych przedstawieniach Kakasbosa, tułów i twarz jeźdźcy ukazane są frontalnie. Jest uzbrojony w maczugę, którą trzyma w uniesionej prawej ręce. Według Loewy'ego maczuga była symbolem bóstw reprezentujących *vim fatalem*¹⁰.

⁶ Hanfman i in., o.c., nr 253, il. 436. Zob. też J. Gagé, *Deux dieux cavaliers d'Asie Mineure d'après deux bas-reliefs inédits*, MEFR 43, 1920, s. 103 - 123.

⁷ L. Robert, *Hellenica IX: Inscriptions et reliefs d'Asie Mineure*, Paris 1950, nr 1, s. 39, tabl. VI, 2.

⁸ RE X, s. 1523. Zob. też L. Robert, *Hellenica III*, Paris 1946, tabl. I, 13, 21; tabl. II, 14, 17, 18, 22; tabl. III, 12, 15, 16, 19, 20, 23, B; s. 38 - 74.

⁹ E. Kalinka, TAM, vol. 2: *Tituli Lyciae graeca et latina conscripti*, fasc. 1: *Pars Lyciae occidentalis cum Xantho oppido*, Vindobonae MDCCCCXX, nr 7, s. 6.

¹⁰ AEM VII, 1883, s. 124. Por. Robert, o.c., s. 38 n., s. 56; idem, *Hellenica VII*, Paris 1949, s. 54. Zob. też W. Drexler, *Der Gott Kakasbos*, AEM XIII, 1890, s. 126.

Jednakże podobna do wyżej opisanej postać symbolizuje w zabytkach z Frygii i Pamfilii boga-zbawcę (Σώζων), a także heroizowanego zmarłego¹¹.

Inne dwie stele, znalezione w tymże Telmessos, powtarzają wszystkie elementy typu, różniąc się w wykonaniu szczegółów; tylko frontalność postaci jest tu mniej zdecydowana, bowiem jeździec został ukazany w trzech czwartych¹².

Należy wspomnieć o istnieniu płaskorzeźb poświęconych Kakasbosowi, na których koń jest rozciągnięty w szybkim galopie¹³.

Na stelach ku czci tego boga nie występuje rozwiana za plecami jeźdźca szata, natomiast niezmiennym składnikiem jego stroju jest zawsze krótka peleryna i krótka tunika. Bóg w lewej ręce trzyma wodze. W ten też sposób został ukazany Kakasbos na innym reliefie z Telmessos¹⁴, natomiast całkowity frontalizm postaci jeźdźcy dobrze ilustruje stela z Söğüt w Lykii¹⁵. Tu jedynym rekwizytem militarnego charakteru jest maczuga, tułów okrywa bowiem krótka tunika, tworząca fałdy w kształcie litery V.

W naczółku steli z Makri, również prezentującej Kakasbosa, wykonawca umieścił głowę Meduzy¹⁶, co znajduje analogie w zabytkach trackich¹⁷.

Inny typ ikonograficzny, w którym stosowano postać jeźdźcy, obrazuje płaskorzeźbiona płyta ze wspomnianego już Telmessos, na której są przedstawieni dwaj mężczyźni jadący konno,

Ryc. 5. Stela z Telmessos (reprod. wg E. Kalinka, TAM, 2: Tituli Lyciae graeca et latina conscripti, fasc. 1: Pars Lyciae occidentalis cum Xantho oppido, Vindobonae MDCCCXX, nr 7)

¹¹ Kalinka, o.c., s. 6.

¹² Ibidem, nr 8, 13, s. 7; zob. też nr 12, s. 7.

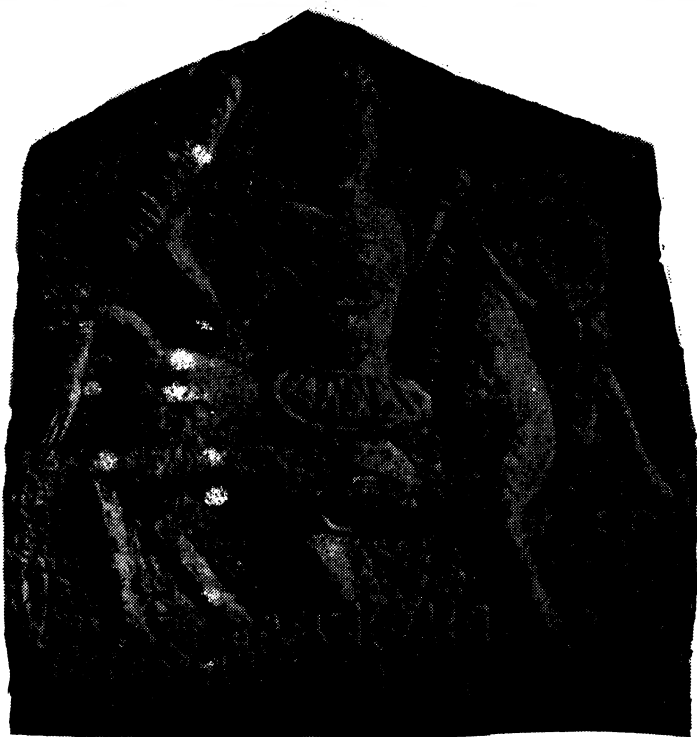
¹³ Ibidem, nr 11, s. 7; nr 13b, s. 8.

¹⁴ Ibidem, nr 13b, s. 8.

¹⁵ G. E. Bean, *Journeys in Northern Lycia 1965 - 1967*, DenkschrWien 104, 1971: Ergänzungsbände zu den Tituli Asiae Minoris nr 4, nr 18, s. 14; zob. ibidem, nr 1, s. 7; nr 16, s. 12 - 13.

¹⁶ Kalinka, o.c., nr 13a, s. 8.

¹⁷ G. I. Kazarov, *Die Denkmäler des thrakischen Reitergottes in Bulgarien*, Budapest 1938, nr 171, il. 77; nr 416, il. 232.

Ryc. 6. Stela z Telmessos (reprod. wg Kalinka, o.c., nr 13)

Ryc. 7. Stela z Telmessos (reprod. wg Kalinka, o.c., nr 13b)

Ryc. 8. Stela z Sögüt (reprod. wg G. E. Bean, *Journeys in Northern Lycia 1965 - 1967*, DenkschrWien 104, 1971: Ergänzungsbände zu den Tituli Asiae Minoris nr 4, nr 18)

heraldycznie ku sobie zwrócenii i przedzieleni postacią kobiety stojącej na postumencie, odzianej w długą szatę¹⁸. W jej fałdach kryją się skrzyżowane ręce, na głowie welon. Autor publikujący zabytek poczynił aluzję co do ewentualnego znaczenia sceny jako przedstawienia Dioskurów¹⁹. Znajduje to potwierdzenie w podobnych reliefach z innych terenów²⁰. Jednakże mając na uwadze inskrypcję na reliefie z Telmessos, wymieniającą typowo greckie imiona, należy oddzielić go od zabytków związanych z rdzenną kulturą anatolijską, jako że na tym miejscu interesują nas ewentualne relacje między Bałkanami a Anatolią, bez pośrednictwa

¹⁸ Kalinka, o.c., nr 5, s. 6.

¹⁹ Ibidem, l.c. Tekst inskrypcji: 'Ερμῆος Διογένους/Ὁρέστου Διοσκόρου [ε]ὐχὴν.

²⁰ Will, o.c., s. 90, il. 9a, b; por. s. 315, il. 63 (Jeździec naddunajski); Kazarov, o.c., nr 399, il. 224 (Epona).

Ryc. 9. Relief z Telmessos (reprod. wg Kalinka, o.c., nr 5)

kultury Grecji. Niemniej przytaczam ten przykład ze względu na pewne formalne podobieństwa z typem jeźdźcy trackiego, takie jak rozwiana szata, naczółek koński, uniesienie lewej nogi konia.

Jako uskrzydłony (?) jeździec, z fiałą w ręku, przedstawiona jest postać na steli z Bahadinler²¹. Jest jednak sprawą problematyczną, czy wyobraża on Zeusa Trosu, czy też fundatora steli, a wspomniane skrzydła – końce rozwianej szaty. Publikujący zabytek J. Keil sugeruje, że powodem wystawienia tej steli była podróż lub jakaś prośba czy votum związane z koniem wierzchowym²².

Postać jeźdźcy została umieszczona między cyprysami na reliefie znalezionym w Kula, w Lydii, obecnie przechowywanym w muzeum w Manisie²³. Dedykacja tej steli brzmi: Θεῷ Ὁσίῳ καὶ Δικαίῳ. Strefowy układ kompozycyjny, oznaczający hierarchię bytów, nie pozwala wątpić, że postać konna, jako umieszczona w najwyższej strefie, należy do świata istot boskich. Jednakże wcale nie znaczy to, że jest

²¹ J. Keil, *Zeus Trosu*, AnzWien 87, 1950, s. 85; zob. też MAMA IV; *Monuments and Documents from Eastern Asia and Western Galatia*, Manchester 1933, nr 268.

²² Keil, o.c., s. 85 - 86; zob. też Robert, *Hellenica* VII, s. 57, gdzie wyjaśniony jest problem skrzydeł bez odwoływania się do ich znaczenia jako atrybutu boskości.

²³ P. Herrmann, K. Z. Polatkan, *Das Testament des Epikrates und andere neue Inschriften aus dem Museum von Manisa*, SBWien 265, 1, 1969, nr 7, s. 50, il. 14.

Ryc. 10. Stela z Kula (reprod. wg P. Herrmann, K. Z. Polatkan, *Das Testament des Epikrates und andere neue Inschriften aus dem Museum von Manisa*, SBWien 265, 1, 1969, il. 14)

Ryc. 11. Stela z Kula (reprod. wg ibidem, il. 16)

bóstwem, inny bowiem zabytek z tego samego kręgu kulturowego, również eksponowany w Manisie, przedstawia podobnego jeźdźcę w naczółku steli²⁴. Tu jego głowę otacza promienista aureola, a w dedykacji obok bóstwa męskiego występuje i żeńskie, *Ὁσία καὶ Δικαία*. Trudno zgodzić się, by przy takiej dedykacji zostało przedstawione tylko jedno z pary bóstw. Wytłumaczenia należy szukać w powszechnym w Anatolii identyfikowaniu zmarłego z bóstwem²⁵. Stela jest datowana na 257/8 r. n.e.

Przeciw wiązaniu typu ikonograficznego jeźdźcy z teologią jednego określonego

²⁴ Ibidem, nr 8, s. 50, il. 16.

²⁵ W. M. Ramsay, *Preliminary Report to the Wilson Trustes on Exploration in Phrygia and Lycaonia*, SHAEPRM, s. 273 - związek formuły dedykacyjnej z sepulkralną świadczy o identyfikacji zmarłego z bóstwem. Tę samą jedność podkreślał Ramsay na innym miejscu: *Sepulchral Customs in Ancient Phrygia*, JHS 5, 1884, s. 255. Odnośnie do aureoli w zabytkach trackich por. Kazarov, o.c., nr 577, s. 14.

bóstwa przemawia również charakter innej steli z Manisy²⁶, datowanej na 250/1 r. n.e. Wyobrażono tu pięć postaci wokół ołtarza, natomiast szósta przedstawiona osoba siedzi na koniu (na ilustracji trudnym do zidentyfikowania) za ołtarzem. Ponieważ tekst inskrypcji poświęcony jest bogini ἄρνῃ Βρῶζῃ Ἀδυτηνῇ, należy uznać, że

Ryc. 12. Relief z Poğla (reprod. wg G. E. Bean, *Notes and Inscriptions from Pisidia*, II, AnatSt 10, 1960, tabl. VIIIA)

postać konna jest zmarłym i heroizowanym przywódcą rodu, a pozostałe pięć osób to żyjący w chwili wypełniania ślubu członkowie rodziny. W inskrypcji są imiona wszystkich sześciu osób oraz imię bogini Βρῶζῃ. Analogię do zabytków z Tracji stanowi umieszczona w naczółku steli frontalnie ujęta głowa kobieca; w tym miejscu np. na steli z Burgas widnieje głowa meduzy²⁷.

Na bardzo prymitywnym — pod względem techniki rzeźbiarskiej — reliefie z Poğli w Pizydii występuje jeździec w rozwianej pelerynie, trzymający w prawej dłoni fiałę²⁸. Ze względu na brak charakterystycznych atrybutów należy wykluczyć identyfikację tej postaci zarówno z Kakasbosem, jak i z Menem. G.E. Bean publikując omawiany zabytek określił go jako bóstwo konne, jednakże tylko sporadycznie spotykane są inne poza wymienionymi bóstwa, dla których zobrazowania używano typu ikonograficznego jeźdźcy²⁹. Zapewne i w tym przypadku jest to heroizowany zmarły, przy czym nie ma pewności, czy zwierzę wierzchowe jest koniem.

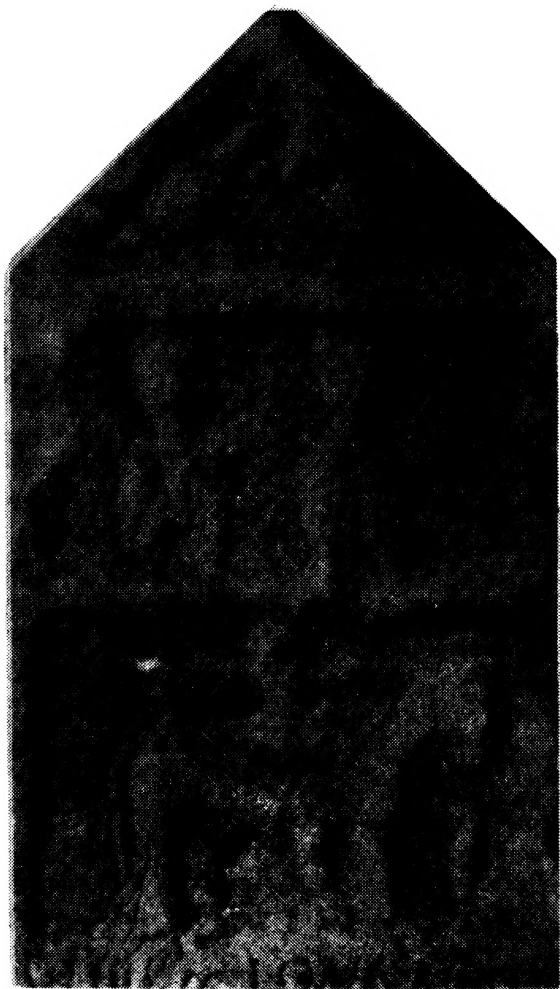
²⁶ P. Herrmann, K. Z. Polatkan, *Grab- und Votivstelen aus dem nordöstlichen Lydien im Museum von Manisa*, AnzWien 98, 1961, nr 16, s. 126 - 127, tabl. IV.

²⁷ Kazarov, o.c., nr 416, il. 232.

²⁸ G. E. Bean, *Notes and Inscriptions from Pisidia*, II, AnatSt 10, 1960, s. 56, tabl. VIIIA.

²⁹ Robert, o.c., s. 54 - 58, tabl. VIII, IX, 1; zob. idem, *Hellenica* III, tabl. IV.

Argumentem przemawiającym na korzyść hipotezy, że jeździec przedstawia istotę ludzką, jest inna stela z tej samej miejscowości pizydyjskiej³⁰. Podział na strefy, implikujący wyżej wzmiankowane znaczenie, dobitnie określa status wyobra-

Ryc. 13. Stela z Poğla (reprod. wg ibidem, tabl. IXa)

żonych postaci; na tej steli bowiem jeździec został umieszczony w strefie najniższej, a więc zastrzeżonej zwyczajowo dla ludzi żyjących. W strefie wyższej natomiast występuje para osób. Ze względu na rudymmentarną technikę wykonania i zły stan zachowania rzeźby niemożliwe jest określenie atrybutów i detali. Można tylko stwier-

³⁰ Bean, o.c., nr 109, s. 63, tabl. IXa.

dzić, że jeździec jest skierowany na prawo, koń w stępie, z uniesioną lewą przednią nogą.

Na ścianie przedsionka grobowca skalnego w Telmessos znajduje się relief jeźdźca, ujęty w arkadowe obramowanie³¹. Koń zwrócony na prawo, z uniesioną

Ryc. 14. Stela z Kula (reprod. wg Herrmann, Polatkan, o.c., il. 15)

lewą nogą, jeździec ujęty z profilu, w krótkiej rozwianej pelerynie. Pod arkadą są wykute w skale dwa heraldycznie zwrócone ku sobie węże, obok — wyobrażenie dłoni. Tekst inskrypcji w języku lykijskim. E. Kalinka publikujący zabytek uznał, że w reliefie przedstawiono herosa, którego zwłoki spoczęły w grobowcu³².

W tej samej miejscowości znajduje się okrągły ołtarz, na którym został wyrzeźbiony jeździec na galopującym koniu, z uniesionymi przednimi kopytami³³. Również tutaj za plecami postaci powiewa peleryna. Także i to przedstawienie należy wiązać ze zmarłym herosem, tym bardziej że chthoniczny aspekt zabytku uwiarygodniają dwa heraldycznie zwrócone węże, pijące z umieszczonego między nimi kantharosu ustawionego na bazie. Motyw węży został umieszczony pod arkadą zamykającą wyobrażenie jeźdźca.

Ze wspomnianego wyżej muzeum w Manisie pochodzi stela, w której naczółku widnieje relief jeźdźca³⁴. Dedykacja odnosząca się do boga „świętego i sprawiedliwego” dostarcza nowy element do interesującej nas kwestii, mianowicie

został w niej użyty zwrot $\mu\acute{o}\nu\omicron\varsigma \Theta\epsilon\acute{o}\varsigma$. Czy przedstawienia jeźdźca należy także wiązać z rozpowszechniającym się w późnym antyku monoteizmem? Stela jest datowana na 256/7 r. n.e.

³¹ E. Kalinka, R. Heberdey, TAM, vol. 1: Tituli Lyciae lingua lycia conscripti, Vindobonae MDCCCL, nr 4, s. 16.

³² Ibidem, l.c.

³³ TAM 2, 1 (jw. przyp. 9), nr 100, s. 32; odnośnie węży pijących z kantharosu por. Will, o.c., s. 313 - 315, il. 61 - 63. Zob. też C. Scorpan, *Cavalerul Trac*, Constanța 1967, nr 12, s. 32 - 34, il. 12.

³⁴ Herrmann, Polatkan, *Das Testament...*, nr 9, s. 51, tabl. VI, 15.

Postać, którą się na tym miejscu zajmujemy, występuje również na zabytkach chrześcijańskich. Jeden z nich to stela z Kara Senir, na której jeździec jest przedstawiony w zakończonej frędzlami długiej szacie, niewątpliwie irańskiego pochodzenia. Na jego głowie widnieje płaskie nakrycie. Nad postacią została wykuta cztero-

Ryc. 15. Relief z Kara Senir (reprod. wg Ramsay, o.c., il. 23)

ramienna gwiazda, lub krzyż, co sugeruje M. Ramsay³⁵ pisząca dalej, że jeździec został zapożyczony ze zwyczajowego wyobrażenia Dioskurów i zastosowany w tym przypadku przez chrześcijan dla wyrażenia ich własnych idei. Dowodem chrześcijańskiego charakteru zabytku jest inskrypcja, w której są użyte zwroty: εὐμύρι (εὐμοίρει) i οὐδεὶς ἀθάνατος. Wniosek nasuwa się jeden: postać jeźdźca nadal służy do symbolizowania zmarłego, który odjeżdża, aby wziąć udział w szczęśliwej nieśmiertelności. Tylko przy takiej interpretacji użycie symbolu pogańskiego pochodzenia w zabytku chrześcijańskim nie wchodziło w kolizję z doktryną religii. Trzeba podkreślić, że typ ikonograficzny bóstwa konnego stał się w III w. n.e. powszechny i używano go dla przedstawienia wielu z nich, także Chrystusa i gnos-

³⁵ A. M. Ramsay, o.c., nr 23, s. 45.

tyckiego Sisinniosa. Symbolizował Kosmokratora, a także wyrażał walkę świętą, walkę Światła i Ciemności³⁶.

Z przedstawionego wyżej materiału można wnioskować o istnieniu wielu formalnych podobieństw z przedstawieniami Herosa Trackiego. Najwięcej z nich wykazuje relief ze Smyrny. Niemniej w żadnym z omówionych obiektów nie spotyka się kompletu symboli, charakterystycznych dla zabytków z terenów Tracji. W ogóle nie występuje motyw psów, dzika lub innego dzikiego zwierzęcia, służącego trzymającego ogon koński, przewróconego naczynia. Analogii można doszukiwać się głównie w upozowaniu konia i jeźdźca, zwrocie w prawo, stroju, trzymanej w ręku fiali, frontalizmie postaci siedzącej na koniu. Głowa meduzy lub kobiety, umieszczona w naczółku steli, jest dziedzictwem wcześniejszych epok i ma zapewne znaczenie apotropajczne, nawet jeśli zastosowanie tego motywu było nieświadome; stąd nie należy wyciągać zbyt daleko idących wniosków z jego występowania na reliefach z przedstawieniem jeźdźca zarówno w Tracji, jak i w Anatolii.

Czy istniejące podobieństwa zabytków z tych dwóch regionów antycznego świata są przypadkowe, czy też znajdują uzasadnienie w pokrewieństwie kultur?

O niewielkim wzajemnym wpływie kultur Anatolii i Bałkanów we wczesnej epoce brązu świadczy mały ruch ludności i dynamika osadnictwa; istnieją ponadto odmienności w typach budownictwa³⁷. Niemniej jednak znane jest pokrewieństwo języków prototrackiego i protofrygijskiego, a badania językoznawcze prowadzą do konkluzji, że większość plemion mówiących narzeczem protofrygijskim migrowała z Tracji do Anatolii pod koniec II tys. p.n.e., po upadku państwa hetyckiego³⁸. W toponimii anatolijskiej występują natomiast nazwy mające pokrewieństwo z Tracją. Już kilkadziesiąt lat temu W. M. Ramsay zwrócił uwagę na nazwę miejscowości Astibia, prawdopodobnie Astibria w Pizydii, w której to nazwie występuje tracko-frygijski człon *-bria*, oznaczający miasto (por. np. *Messembria*, *Selymbria*), przy czym nie jest w interesującym nas aspekcie ważne, że Ramsay nieco dalej stwierdza, że nazwa ta mogła brzmieć *Satibria*³⁹. Znana jest nadto miejscowość we Frygii o nazwie *Bria*⁴⁰.

Wspomniane pokrewieństwa pozwalają sugerować wspólne podstawy kulturowe Traków i Frygów, które jako składniki elementarne mogły przetrwać przez długie wieki. Jest to tym bardziej prawdopodobne, jeśli wziąć pod uwagę stabilność kultur

³⁶ D. Metzler, *Das Pferd auf den Münzen des Labienus — ein Mithra-Symbol?* w: *Studien zur Religion und Kultur Kleinasien* („Festschrift Dörner”), Leiden 1978, s. 630, 635 - 636.

³⁷ J. Mellaart, *Prehistory of Anatolia and its Relations with the Balkans*, *Studia Balcanica* 5, 1971, s. 127.

³⁸ R. A. Crossland, *The Position in the Indo-European Languagefamily of Thracian and Phrygian and their possible Close Cognates: some General Observations*, *Studia Balcanica* 5, s. 235; zob. też P. Kretschmer, *Invasion der Phryger in Hellas*, *AnzWien* 87, 1950, s. 39.

³⁹ W. M. Ramsay, *The Tekmoreian Guest-Friends: an Antichristian Society on the Imperial Estates at Pisidian Antioch*, *SHAEPRM*, s. 363 - 364.

⁴⁰ W. M. Ramsay, *Cities and Bishoprics of Phrygia*, *JHS* 4, 1883, s. 406.

starożytnych i przejmowanie nie zmienionego dziedzictwa kulturowego, w szczególności w jego aspektach związanych z religią.

Innego wyjaśnienia związków anatolijsko-trackich można szukać w fakcie znacznej migracji ludności w obrębie Imperium Rzymskiego, zwłaszcza w okresie jego największego rozkwitu. Sprzyjała ona przenoszeniu nie tylko wzorców kulturowych, ale i idei religijnych i typów ikonograficznych. Dużą rolę w wielkości przemieszczeń ludności grała polityka osadnicza; już Seleukos Nikator stworzył kolonię w Apolonii, składającą się z Lykijczyków i Traków⁴¹. W okresie Cesarstwa spotyka się tracki element etniczny w rozmaitych regionach państwa rzymskiego. Są to często żołnierze rozesłani do garnizonów odległych od miejsca ich zamieszkania⁴². O przeniesieniu przez Traków kultu Herosa do Azji Mniejszej pisał G.I. Kacarov, cytując także opinię B. Schweitzera o pokrewieństwie frygijskiego Apollina konnego z Herosem Trackim⁴³.

Niezależnie od słuszności powyższych wyjaśnień, w omówionych zabytkach z późnoantycznej Anatolii spotykamy elementy, motywy i cechy charakterystyczne dla uniwersalnej symboliki religijnej tego okresu. Mam na myśli frontalizm postaci, tj. jego znaczenie w nowym typie religijności, jaki pojawia się u schyłku starożytności⁴⁴, kanoniczność przedstawień, arkadę – symbol przejścia, stanowiącą w charakteryzowanym okresie coraz częstsze obramowanie dla pola obrazowego. Zastosowanie typu ikonograficznego jeźdźca dla przedstawienia w jednym przypadku wotanta, w drugim Mena, Kakasbosa czy Zeusa wskazuje na błąd identyfikacji tego typu z jedną, konkretną reprezentacją bóstwa czy człowieka. W każdym razie specyfika taka występuje na terytorium małoazjatyckim. Ponadto dla wspomnianego regionu problem ten jest mniej istotny, jeśli wziąć pod uwagę rozpowszechnione utożsamianie zmarłego z bóstwem, o czym była mowa wyżej. Natomiast wyjaśnienia zwrotu postaci jeźdźcy w prawo należałoby może szukać w tzw. niemimetycznych elementach znaku obrazowego⁴⁵, tj. w fakcie, że przedstawienie ruchu na prawo kojarzy się z odjazdem, ruchu na lewo – z przyjazdem. Ma to być może uwarunkowania psychofizjologiczne. Gdyby teza ta była słuszna, tym bardziej należałoby uważać jeźdźcę pędzącego na prawo za przedstawienie zmarłego, wybierającego się w podróż do krainy wieczności⁴⁶.

⁴¹ Ramsay, *The Tekmoreian...*, s. 366; Pauzaniusz, VII, 5, 8, wspomina o kobietach trackich w jońskich Erythrai.

⁴² V. Velkov, A. Fol, *Les Thraces en Egypte gréco-romaine*, *Studia Thracica* 4, 1977, s. 10, 103 - 105.

⁴³ Kazarov, o.c., s. 11, 14.

⁴⁴ H. Zalusker, *Die Frontalität – Form und Bedeutung*, *Alte und moderne Kunst* 108, 1970, s. 2 - 13, zob. też Will, o.c., s. 219 - 255.

⁴⁵ M. Schapiro, *Niektóre problemy semiotyki sztuk plastycznych: pole i nośniki znaków obrazowych*, w: *Pojęcia, problemy, metody współczesnej nauki o sztuce*, Warszawa 1976, s. 288 - 292.

⁴⁶ Dla tematyki jeźdźcy por. E. Pfuhl, H. Möbius, *Die ostgriechischen Grabreliefs*, II, Mainz 1979, nr 1282 - 1426.

THE ANATOLIAN AND THE THRACIAN RIDER

Summary

In the territory of Anatolia there are found reliefs with an image of the rider turned right coming from the I - IV centuries A. D. Some of them (illustrations 1 - 3) were characterized in this article. Among others the iconographic type of the rider was used for the presentation of the god Men on the stele from Hardis and from Antalya. Apart from this deity in a similar way was presented (il. 4) the native Anatolian Kakasbos, with his inseparable attribute — mace (il. 5 - 8). However, in Phrygia and Pamphilia the god-saviour was presented in an analogical way, and also the heroic dead. There are also reliefs presenting the heraldically turned riders (il. 9), between whom a woman is standing; this is connected with the Dioscuri iconography. The figure of the like as if winged rider occurs in the stele of Bahadinler, however, the presumed wings are probably the ends of the wind-blown robe. In this connection it is doubtful whether the definition of the presented figure as Zeus of Tros. In the highest part of the stele from Kula there is also the figure on horseback. The zonal compositional layout (il. 10) symbolizes the hierarchy of existence which suggests the divinity of the above mentioned figure. However, on a similar stele where the rider is shown in the aureole the dedication refers to the male deity (il. 11) and the female one. It is doubtful whether only one of the pair deities was shown; it is rather a heroic dead person. On the stele in Manisa, dedicated to the goddess Βρούχη, 5 persons were presented around the altar, and also the figure on the horseback who was surely the dead, heroic leader of the family. In a similar way will be defined the figure on the relief from Pogli (il. 12) since there are no attributes which would make it possible to identify it with some of the gods of Anatolia, represented on horseback. On another stele from Pogli the rider was placed in the lowest part, reserved for the living (il. 13). There are monuments in which the above discussed type of representation is accompanied by images of snakes which gives them a chthonic character. The inducement to consider relationship between the iconography of the rider and monotheism is given by still one more stele from Manisa which was devoted to „the Only God” (il. 14). The figure discussed here is found also in the Christian monuments (il. 15). Hence the conclusion that it presents the dead going away to the land of happy immortality, since another interpretation of the meaning of the symbol of the pagan origin would collide with the doctrine of the Christian religion.

The discussed monuments show formal similarities with the representations of the Thracian Heros, however, on none of them occur a whole set of symbols encountered in the Thracian reliefs. Are these similar ties accidental? The kinship of proto-Thracian and proto-Phrygian languages, the origin of Phrygians from the Balkans, the occurrence of Thracian names in Anatolia make it possible to suggest the common cultural foundations of Thracians and Phrygians which as the basic components could survive through many centuries. Another explanation may be provided by the fact of population migration within the Roman Empire, proven by the presence of Thracian ethnic element in Anatolia. However, we also encounter the motives and features of the universal religious symbolism of the late antiquity. The Anatolian monuments point in addition to the lack of identification of the figure of the rider with either representation of only the deity or only the man. To solve this problem for this territory is so much of less importance if we take into consideration that identification of the dead with the deity was common. Explanation of the turn right might be looked for in the fact that it is associated with the departure, like turning left is associated with arrival. It is psychophysiologically conditioned. If this hypothesis were right we should consider the rider speeding up to the right as the representation of the dead going for the journey to the land of eternity.